

Napút-füzetek

89.

Hegyi Zoltán Imre

Zárójelekben

Verselemzések

Egy perccel az Ítélet után

Pilinszky János: Apokrif

1

Mert elhagyatnak akkor mindenek.

Külön kerül az egeké, s örökre
a világvégi esett földeké,
s megint külön a kutyaólak csöndje.
A levegőben menekvő madárhad.
És látni fogjuk a felkelő napot,
mint tébolyult pupilla néma és
mint figyelő vadállat, oly nyugodt.

(Kihagyott, elveszett könyv, apokrif, valahova a Jelenések Könyve tájára képelem. Ha elhagyatnak mindenek, az ítélet megtörtént. Külön kerül az egeké. Nincs tehát az ítélet után menekvés, a felkelő nap a tébolyult vadállat, a sátán szeme. A költő leszámol saját állandó metaforáival. „A világvégi, üres kutyaólaban is aranykori, ugyanaz a nyár”, mondta Pilinszky a beteljesült szerelem, az *Aranykori töredék* című versében, de immár külön kerül a kutyaólak csöndje, nincs egyesülés, az aranykor véget ért. A madarak – szabad választásunk gyönyörű szimbólumai – ketrecben égneek [A *szerellem sivataga*], bevérzik a menyegyet a röptükkkel [*Baleset*]. A csillagok is eltűnnek a költő verseiből, ha ítélet van, ha az ég üres, nincs miért felnézni többé.

Folyvást utalnom kell a többi versre, mert a költő „a” verset írta egész életében, kevés szavú költészet ez, nemcsak a használt szóképlet tekintetében. A versek szövete egyben adja ki a vágyott mondhatót. Orbán Ottó mondta: ha a költészet hatalmas léggömb egy égisz feszülő kötélen, akkor Weöres a kötél nélkül szálló gömb, míg Pilinszky az égisz feszített madzag. Ez a mélyen vallásos, ugyanakkor önmagával szemben kérlelhetetlenül szigorúan intellektuális ember „ön-megfeszítése”, a kísérlet Isten megértésére.)

De virrasztván a számkivettetésben,
mert nem alhatom akkor éjszaka,
hányódom én, mint ezer levelével,
és szólok én, mint éjidőn a fa:

Ismeritek az évek vonulását,
az évekét a gyűrött földeken?
És értitek a mulandóság ráncát,
ismeritek törődött kézfejem?
És tudjátok nevét az árvaságnak?
És tudjátok, miféle fájdalom
tapossa itt az örökös sötétet
hasadt patákon, hártás lábakon?

Az éjszakát, a hideget, a gödröt,
a rézsut forduló fegyencfejet,
ismeritek a dermedt vályukat,
a mélyvilági kint ismeritek?

Feljött a nap. Vesszőnyi fák sötéten
a haragos ég infravörösében.

Így indulok. Szemközt a pusztulással
egy ember lépked hangtalan.
Nincs semmije, árnyéka van.
Meg botja van. Meg rabruhája van.

(Amint a *Francia fogolyban*, meg még annyi versben: szól a költő a háborúról, arról a botrányról, amit egymással tettünk-teszünk, amit megtapasztalt maga Pilinszky is. A létezésünk jelenének kedvesen koszos, alig átlátszó üvegén át – ahol mindig máshol és mással történnek ezek a borzalmak, mi csak a hírláda kék derengésében kapunk belőle ízeltőt –, torz kívülállásunk biztonságában ülve, ez a vállalás idegen lehet. Mi nem akarunk felelősséget vállalni embertársaink tetteiért, jobbra a magunk tetteiért sem, nemhogy. Pilinszky számára az ítélet valósága a kötelezvény, hogy a mellettünk-bennünk „élő” botrány felelőssége alól kibújni nem lehet. Persze tenni ellene sem több, mint tűzvészből vak macskát menteni, legfeljebb vállalni lehet a bűnt. Ez a vállalás az árnyék, ez a rabruha.)

2
Ezért tanultam járni! Ezekért
a kései, keserű léptekért.

S majd este lesz, és rámkövil sarával
az éjszaka, s én húnyt pillák alatt
őrzöm tovább e vonulást, e lázas
fácskákat és ágacskáikat.
Levelenként a forró, kicsi erdőt.
Valamikor a paradicsom állt itt.
Félálomban újuló fájdalom:
hallani óriási fát!

(Mert aki szólt éjdzón, aki látja a lázas fácskákat és ágacskáikat, az az aranykor, a paradicsom fája, s ezek a vesszőnyi fák, palánták mi vagyunk, a borzalmak kora utáni gyermekek. Akik nem tanultak – miért is tanultak volna? Soha nem tanulunk nagyapáink borzalmas időiből. Nem vesszük észre a saját kisszerű gyűlöleteink lángjában a nagy gyűlöletet, hamar fel- és ellobbanó vágyaink hányak-vetnek bennünket az időben előre, terveink légvárak, akaratunk foszló szó. Mert ítélet alatt vagyunk, elítélttünk, és ez itt megannyi magán-pokol, kinek mi jár. A vonuló költő-alteregő se más, ő sem vonódik ki az ítélet hatálya alól pusztán azért, hogy látja azt.)

Haza akartam, hazajutni végül,
ahogy megjött ő is a Bibliában.
Irtóztató árnyam az udvaron.
Törődött csönd, öreg szülők a házban.
S már jönnek is, már hívnak is, szegények
már sírnak is, ölelnek botladozva.
Visszafogad az ősi rend.
Kikönyöklők a szeles csillagokra –

Csak most az egyszer szólhatnék veled,
kít úgy szerettem. Év az évre,
de nem lankadtam mondani,
mit kisgyerek sír deszkarésbe,
a már-már elfuló reményt,
hogy megjövök és megtalállak.
Torkomban lüktet közeled.
Riadt vagyok, mint egy vadállat.

(Mert mi az értelme a hazatérésnek? A tékozló fiú belátja, nem boldogul maga, hazatér oda, ahol gyermek, ahol az ősi rend visszafogadja, a maga korlátai közt is létező biztonságával. Vissza a gyermekkorba. A tiszta hitek és biztos ítéletek világába, a bizalom világába, a felhőtlen és fertőzetlen boldogságba. Vissza a gyermeki hithez.)

Mert akit itt a költő szólongat, az nem a szerelme, nem az anyja, nem a másik ember, az a gyermekkor Istene. Akit hitben neveltek, tudja, miről beszélek. Akit nem, az próbálja elképzelni azt a biztonságérzetet és naiv bizalmat, amit az ember fia ilyenkor a maga gyermeki módján táplál. Ezt az Istent veszik el tőlünk először, olykor a legjobb szándékkal, és általában azok, akikben megbízunk, akiket szeretünk. Mert érzik a veszélyét, miféle védtelenséget generál mindez. Milyen csodálatosan széles sérthető felületet tár a világnak, amely aztán a maga bárdolatlan módján ezt fel is harapja.

A tékozló fiú toposza a lázadásé. Fellázadunk a szüleink hamis értékrendje, hamis biztonsága, szabályai, de legfőképp a sajnálatosan sajátos önáltatása ellen, amit a kamasz szeme kíméletlen élességgel vesz észre. A hazatérés gesztusa ilyen szempontból szent, hiszen amíg a szülő az elszakadást, addig a hazatérő ezt az önáltatást és hazugsághalmazt bocsátja meg – leggyakrabban a maga önhazugságaival való szembesülés után –, így mindkét fél engesztel és engesztelődik. Ez a visszafogadó rend értelme – hiszen az elszakadás gesztusa a szülők szemét is rányitotta az okra, máskülönben nem fogadnának vissza szívből, igazán. Csakhogy az ítélet fényében mindez kevés. Mert:)

Szavaidat, az emberi beszédet
én nem beszélem. Élnek madarak,
kik szívszakadva menekülnek mostan
az ég alatt, a tüzes ég alatt.
Izzó mezőbe tűzdelt árva lécek,
és mozdulatlan, égő ketrecek.

Nem értem én az emberi beszédet,
és nem beszélem a te nyelvedet.
Hazátlanabb az én szavam a szónál!
Nincs is szavam.

Iszonyu terhe
omlik alá a levegőn,
hangokat ad egy torony teste.

Sehol se vagy. Mily üres a világ.
Egy kerti szék, egy kinnfeledt nyugágy.
Éles kövek közt árnyékom csörömpöl.
Fáradt vagyok. Kimeredek a földből.

(A megbocsátás kevés, mert a megbocsátás még nem szeretet. Pál mondja: „ha az angyalok nyelvén szólok is, de szeretet nincsen énbennem, olyan vagyok, mint a zengő érc, a pengő cimbalom” – gyönyörű hang a pendülő ércé – a harangé, de elzeng, hallani még, ahogy rezgeti a levegőt, aztán elhallgat, vége. Ez Pál mondatának értelme: szeretet nélkül nem születik időtlen. Ami az időbe zárt, a pillanat legyen bármilyen tiszta és szentelt, meghal, mint minden, amit az idő sodor magával. Ami az időben van, annak élete van, és szükségképpen halála. Hangokat ad egy torony teste, szól az esteli harangszó, de e szépség az ítélet fényében pusztán iszonyú teher. Az emberi beszéd, az Istent megszólítani képes gyermeki ima elveszett az idővel, nem tér vissza. A szentség pillanata elmúlik. Látjuk a madarakat, nincs hova hazatérniük. A szó hazátlan – nem talál utat az ítélet után.

Másfelől, Pilinszky is hazatért, a vérzivatarból. Megtapasztalhatta, hogy arról, ami történt, igazából beszélni nem lehet. Ebbe soha nem tudott belenyugodni persze – erről is szól „a” vers, amelyet egy életen át írt. Nem tanúságtétel, hanem hittel teli dac vezette, amikor versbe próbálta önteni az elmondhatatlant. És itt, e versben e kudarcot is felméri, a tanúságtétel kudarcát, amely szintén szent gesztus, tudjuk, az első tanúságtétel maga a négy evangélium, hiszen – hitünk szerint – a tanítványok, Jézus tetteinek tanúi beszélnek benne. De az ítélet után nemcsak hazatérés, tanúságtétel sincs. Azaz, nincsen értelme. Nem tölti meg szeretet – az idő rabja marad, nem hallatszik fel a pokolból.)

3
Látja Isten, hogy állok a napon.
Látja árnyam kövön és kerítésen.
Lélekzet nélkül látja állani
árnyékomat a levegőtlen présben.

Akkorra én már mint a kő vagyok;
halott redő, ezer rovátka rajza,
egy jó tenyérszi törmelék
akkorra már a teremtmények arca.

És könny helyett az arcokon a ráncok,
csorog alá, csorog az üres árok.

(Mert a pokol formája a tűz. Atomhalál, mondatja a Hirosimát idéző árnyék a kerítésen, ám ezzel azt mondanám, csak a hidegháborús kor gyermeke a költő – de először vízzel, ahogy Noé idején, aztán tűzzel ítél az úr; így prédikálták. S lám, a vers folyamán előrevetülő árnyék hogyan talált helyet, miért csak az árnyék van, és miért legelől, az első szakasz végén! A rabruha és a bot elég a tűzben. A könnyek is elpárolognak, az ítélet teljes, nincs ki megsirasson, csak a csorduló árok marad, a kőbe vésett vonal, önnön utolsó sírásunk nyoma.

Hát nincs remény? Nem ezt mondja az ítélet. Tenni nemigen van mit annak fényében, amit olvastunk. Az *Introitusz* rejti a feloldást, az *Apokrif* után mindig el kéne olvasni. Akit elítéltek, csak a kegyelemben reménykedhet. Ez a kegyelem értelme...)

Introitusz

Ki nyitja meg a betett könyvet?
Ki szegi meg a töretlen időt?
Lapozza fel hajnaltól-hajnalig
emelve és ledöntve lapjait?

Az ismeretlen tűzvészébe nyúlni
ki merészel közülünk? S ki merészel
a csukott könyv leveles sűrűjében,
ki mer kutatni? S hogy mer pusztá kézzel?

És ki nem fél közülünk? Ki ne félne,
midőn a szemét az Isten is lehúnyja,
és leborúlnak minden angyalok,
és elsötétül minden kreatúra?

A bárány az, ki nem fél közülünk,
egyedül ő, a bárány, kit megöltek.
Végigkocog az üvegtengeren
és trónra száll. És megnyitja a könyvet.

Az igazság bűvöletében

Szabó Lőrinc: *Semmiért egészen*

Hogy rettenetes, elhiszem,
de így igaz.
Ha szeretsz, életed legyen
öngyilkosság, vagy majdnem az.
Mit bánom én, hogy a modernnek
vagy a törvény mit követelnek;
bent maga ura, aki rab
volt odakint,
és nem tudok örülni csak
a magam törvénye szerint.

(Néhány dolog egyből kiderül. Aki beszél, bír erkölcsi érzékkel, máskülönben nem merevítene első szavaival a maga igazát rettenetesnek. Tudja, amikor a másiktól önfelszámolást – vagy majdnem azt – kér szerelem gyanánt, olyasmit kér, amit maga nem adna meg. Mert ha a „maga törvénye” szerint van erre szüksége – akkor az önismerete, a maga tükre diktálja a szót. Mondjuk ki, már itt: az önzése. A világ tükörfelületére ugyanakkor finom torzulások kerülnek egyből: ha „modernnek és törvény” hitelesítene, akkor az erkölcsi követelés valóban nem lenne több szokásnál, amely rabbá tesz. A „kint rabjává”, ahol nem jó. Ami ellen belső rend épül. Viszont a „maga igaza” így nem rettenetes lenne, legfeljebb véték – akár bocsánatos, a kinti rabságra adott reakció. A *maga ura, aki rab* szabadsággesztusa. Ha a megszólaló hirdeti, hogy követelése rettenetes, akkor tudja: valami „nagyobb” ellen vét. Nem a „kint” absztrakciói, hanem a megszólított – és ezáltal az *ember*, *horribile dictu*: saját maga – ellen?)

Nem vagy enyém, míg magadé vagy;
még nem szeretsz.
Míg cserébe a magadénak
szeretnél, teher is lehetsz.
Alku, ha szent is, alku: nékem
más kell már: Semmiért Egészen!
Két önzés titkos párbaja
Minden egyéb;
én többet kérek: azt, hogy a
sorsomnak alkatrésze légy.

(Aki beszél, nem fogadja el, hogy a másik szeretheti magát is: tehát a szeretet kizárólagos, egyszerre csak egyet lehet. Amíg egy fikarcclal is maga felé fordul a másik, addig nem szereti a beszélőt. A két szeretettel való cserekereskedés, az alku pedig két önzés párbaja – ne legyen két önzés, csak egy: a beszélőé. Aki a maga törvénye szerint engedi majd „beszélőre” az „alkatrészt”. Az in-

dokrendszer egyre szigorúbb és kérlelhetetlenebb, de főleg: őszinte. S mégis, a megütött hang kérdezteti velem: lehet, hogy ez az „igazat hazudni” állapota? Mert e végtelen őszinteség közben a beszélő hangja által felépített gondolati építmény kihívó, provokatív, irritáló – az őszintesége nem magától értetődő tény, hanem támadás; alaposan felépített, erős fogalmi világgal támogatott attak az olvasó felé.)

Félek mindenkitől, beteg
s fáradt vagyok;
kivánlak így is, meglehet,
de a hitem rég elhagyott.
Hogy minden irtózó gyanakvást
Elcsittithass, már nem tudok mást:
Mutasd meg a teljes alázat
és áldozat
örömét, és hogy a világnak
kedvemért ellentéte vagy.

(Hangnemváltás – gyönyörű ritmusa lesz tőle a szövegnek, szinte az eddigi folyamatos 'kilégzés' után végre 'belégzés': az ív megtörik tőle, de nem a vers tudatban lüktető ereje – az a hasonló hatásszünetektől, értelmező és indokoló 'fékektől' csak növekszik, hiszen van mire érkezzen majd a záró harsonaszó. Elképesztően tudatos munka látszik a szövegen, s a hatáskeltés begyakorolt rutinján túlmutató, zenei jellegű drámai érzék. És igen: a gondolatok is a helyükön ülnek. Mert aki modernekre és törvényre mutat a *mit bánom én* gesztusával egy erkölcsi parancs tudatos megszegésekor, annak valóban nincs támaszadó, fogható hite. S akiben ilyen mélységű a gyanakvás, annak feszes zubbonyként viselt őszintesége a „mindenki hazudik” kiszolgáltatottságára adott dacválasz – nem csoda, hogy teljes alázatot, önfeladást várna el a másiktól, bizalommal és örömmel átadott irányítási lehetőséget. A költői őszinteség „komiszsága” valójában bizalmatlanság: a „nem bírnám el, ha te is hazudnád a legszentebbet” félelme által gerjesztette önvédelmi reakció.)

Mert míg kell csak egy árva perc,
külön, neked,
míg magadra gondolni mersz,
míg sajnálsz az életed,
míg nem vagy, mint egy tárgy, olyan
halott és akarattalan:
addig nem vagy a többieknél
se jobb, se több,
addig idegen is lehetnél,
addig énhozzám nincs közöd.

(Itt jutunk a legmesszebb. Aki beszél, kéri azt, akihez beszél, hogy váljon tárggyá. Akarattalan hangszerré mondjuk, aki zeng a vonótól, és hallgat, ha megvonják azt tőle. Túri a csendet, de legfőképp túri, ha elrakják a tokba, s elő sem

veszik hetekig. Ez a *Semmiért, egészen* címének valódi, kifejlő értelme: legyél tárgy a kedvemért, az én tárgyam – amíg erre nem vagy képes, addig nincs hozzám közöd. És mindezt borzalmas mélységéig, hiszen még titokban sem „sajnálhatja az életét” a másik, a lelke legmélyéig át kell élni tárgyi voltát – „halott és akarattalan”, mondja az, aki beszél. Nos, itt érzem, a harsonaszóban az egyetlen erőígyengítő momentumot – ha nem szégyellném erre a remekműre ideírni: az egyetlen hibát –: hiszen a következő versszak törvényen kívülije gyengébb anyag, mint a „halott és akarattalan”, s nem zárja ki az aktivitást sem, sőt. Így, a szavak acélpendülése után enyhén fals, műanyag húrhang:)

Kit törvény véd, felebarátnak
még jó lehet;
törvényen kívül, mint az állat,
olyan légy, hogy szeresselek.
Mint lámpa, ha lecsavarom,
ne élj, mikor nem akarom;
ne szólj, ne sírj, e bonthatatlan
börtönt ne lásd;
és én majd elvégzem magamban,
hogy zsarnokságom megbocsásd.

(Az első három sor „botlása” után viszont a konklúzió, a legdurvábban megfogalmazott két sor jön: ha lekapcsollak, szűnj meg. Még egy hangszer is álmodhat, ha elhiszem, hogy a zengő ércnek, pengő cimbalomnak is vannak „álmai” – de aki megszűnt: nem „él” a másik akaratára, annak ebben az értelemben biztosan nincs. Tehát nemcsak titkolt befelé-panasz tilos, de az álmok is. Igen, így néz ki a teljes alávetettség állapota. Az őszinteség kiépült, teljes – és teljesen hiábavaló.

Mert nemigen van ilyen: én majd jó király leszek, kegyes uralkodó. Ez legalább annyira felháborító, mint amennyire aljas szeretet-, zsarolásgesztus. Őszinte? Valóban az. Valóban ez a betarthatatlan ígéret lakik minden párkapcsolati meccsünk mélyén. Add nekem magad, és ha adod egészen, minden cseppjével, részed lesz a részem. Na persze. Nem szokott menni – a teljes önátadás [ha nem valamely „nagyobb, spirituális hatalom” számára készül, hanem velem egyenrangú lénynek] soha nem lefegyverző annak, aki felé mutat. Nérót nem fegyverzi le a keresztények kiirtást is szelíden tűrő vértanúsága – csak azokat, akik mindezt kívülről látják. Te, kedves olvasó, ha szembesülsz ekkora alázattal, az téged lefegyverez – de nem a zsarnokot, akihez szól. Vagy legalábbis (mondjuk így) nem ez a jellemző. Akármelyik divatregény szürke árnyalata játszik ezzel, vagy önmegtartóztató vámpírok légiói mesélik, milyen gyönyörű választ lennének képesek adni a teljes önfeladásra, valójában hazudnak. Ez a vers is hazudik – miközben igazat mond: hiszen feltárja a vágyaink mélyén lakó, nyers és kompromisszumképtelen önzést.

„Problematikája nem esztétikai, hanem etikai természetű. Az őszinteségből úz virtust” – írja Alföldy Jenő a Kortársban megjelent elemzésében, s így folytatja később: „...de mintha ez a szó: *amoralitás*, már kettős értelmével is mellette szólna. A szó egyik értelme: *erkölcs nélküli* [nem *erkölcstelen*, mert

az inkább az *immorális* fordítása volna]. A másik: *szerelmi*, Ámor berkeiből való." Valóban, Szabó Lőrinc hangütése valahol imponáló az egyoldalú tetszeni akaráshoz, gyengéd önzetlenséghez képest, ami a szerelmi lírát uralja – s egy szemernyi nincs benne az egész [akár valóban érzett] érzést ironikus zárójelbe helyező távolító, posztmodern gesztusokból sem. Nem édeleg és nem távolít – és a költő egész alkotói attitűdje ennek jegyében állt az igen beszédes című *Különbéke* korszakáig, vagy talán még azon túl is.

Igazat! A költő úgy állította saját maga elé programnak ezt az egyetlen szót, ahogy az irodalmunkban alig valaki – s nemigen volt tekintettel ebben mások érzékenységére, a kor tabuira, de egyéb körülményekre sem. A kihívó igazmondásvágy, a „gátlás nélkül kimondom, amit gondolok” tabudöntő hozzáállása olykor beteg helyzetekbe sodorta: Somlyó György írja le a *Rámpában* a jelenetet, amikor a villamoson összefutva 1944-ben, így köszönt rá a költőtárs: „Hát te még élsz?” Köztünk szólva, ez nem őszinteség, hanem ótvar prosztóság volt, de sem ettől, sem a tudta nélkül egy nyilas lapban megjelent verstől és a hideg szívvel baráti körben előadott elemzésektől nem lesz valaki antiszemita. Ennek megítélését bízunk autentikus személyre: például Somlyóra, aki később gyengéd kézzel és szerető figyelemmel rendezte sajtó alá Szabó Lőrinc hagyatékát, fordításait.

Ez az őszinteség megajándékozott bennünket egy életműkötetettel, ahol maga a szerző tárja fel, hogyan és miért születtek benne az egyes versek – leírva azt is, ha nem emlékszik, s azt is, ha ennek az emlékezésnek, a versképző indoknak – így a versnek akár – semmi jelentősége nincs. Ez a szigor végigköveti a pályát mint attitűd, mint magatartás – de nem árt tudni, hogy épp ezen vers esetében minden egyéb forrásunk e követelés, attitűd helyett gyökeresen más férfipozícióról, hozzáállásról mesél. Ismét Alföldytől idézve: a „*Szabó Lőrinc és Vékesné Korzátí Erzsébet levelezése* címmel kiadott könyvbenn... a *Semmiért egészen* keletkezése évében és a kötetben mindvégig csupa olyan levelet találunk, amely homlokegyenest ellentmond a vers szellemének, hangvételének. A költő levelei óvó, féltő szeretetről tanúskodnak.”

„A lírai én elhanyagolja a meghittséget, a kölcsönösséget, és mellőzi az erkölcsi szempontokat.” És talán a legmesszebb jut szerelmi önzésünk feltérképezésében. Gondolhatta így – s gondolhatta, hogy gondolható így, sőt, leírható, hogy hasson, hogy szembesítsen, hogy mint a feltárt betegség, kereshesse a gyógyírt. Mindenesetre kevés versünket értették félre annyian, mint ezt; én személy szerint senkinek sem javasolom, hogy élete programjává emelje a benne leírtakat. Hallgassuk kicsit Szabó Lőrincet magát, egy másik, nem idevágó gondolatmenetének idevágó érvelési szerkezetét:

„Pártok és párthívek, irányok és iskolák vannak tehát az irodalmi életben, de nem látják tisztán egymást. Úgy tesznek, mint a vallásos emberek: dogmatikusan tagadják egymás istenének létezését. Vannak azonban az életben is, akik egyikben sem vagy mindenkifölött álló közös istenben hisznek; ezek az egyházak szempontjából ateisták. Az esztétikában én ilyen ateista vagyok, s bizonyosra veszem, hogy minden irány legjobbjai, alkotók és kritikusok valamennyien e felé az ateizmus felé érlelődnek...” – értsük jól: ez az ateizmus valójában a legmélyebb, vallások felett álló hit. Így az mond igazat, aki igazat hazudik.)

Ezt a létet odább tolni

József Attila: Ülni, állni, ölni, halni

Ezt a széket odább tolni,
vonat elé leguggolni,
óvatosan hegyre mászni,
zsákomat a völgybe rázni,
vén pókomnak méhet adni,
öregasszonyt cirógatni,
jóízű bablevest enni,
sár van, lábujjhegyen menni,
kalapom a sínre tenni,
a tavat csak megkerülni,
fenekén ruhástul ülni,
csengő habok közt pirulni,
napraforgók közt virulni –
vagy csak szépet sóhajtani,
csak egy legyet elhajtani,
poros könyvem letörülni, –
tüköröm közepébe köpni,
elleneimmel békülni,
hosszú késsel mind megölni,
vizsgálni, a vér hogy csordul,
nézni, hogy egy kislány fordul –
vagy csak így megülni veszteg –
fölgyujtani Budapestet,
morzsámra madarat várni,
rossz kenyerelem földhöz vágni,
jó szeretőm megrikatni,
kicsi hugát ölbe kapni
s ha világ a számadásom,
úgy itt hagyni, sose lásson – –

ó köttető, oldoztató,
most e verset megírató,
nevettető, zokogtató,
életem, te választató!

(Nehéz megszakítani ezt a verset, hogy közbefűzhessem a mondandómat, nehéz felszakítani azt a mondóka- avagy inkább ráolvasásjellegűt, amely formailag a leginkább jellemzi. A huszonegy éves József Attila minden pökhendi dühe benne lakik, véglet ez is, majd kiderül, minek a véglete. Érdemes tehát először végigrohanni rajta, engedni az olvasói tekintetet vezető költői szándék-
nak – vagy a hallomás lüktetésének, hiszen e vers remekül mutatja fel, hogy mondani kell. A verset mondani kell – hogy úgy tapadjon. De aztán érdemes

néhány soronként észbe venni; mert a meglehetősen szabadon versbe engedett tartalmak rengeteget elmondanak a költőről.

Hisz már a kezdő sorától hullámvasútra ültet. Az első sor, az „ülni, állni” rész, a jelentéktelen mozdulat, az említésre sem méltó cselekvés – mert valóban, mi múlhat azon, ha pár centire odébb tolódik a szék? De egyből rá megérkezik az „ölni, halni” rész is: vonat elé leguggolni... A jelentőségteljes cselekvés. Amin az élet múlhat. Ugyanazzal a hangsúllyal a kettő – s általuk először: a paletta. Ekkora spektrumból választhatok cselekedhetőt. Azt, hogy mi mindent tehetek. Másodsor: benne rejlik a „mit kellene csináljak”. Odább kellene tolnom a széket – nyilván útban van. De ha már mozdulok, mozdulhatnék akkor is, amitől minden kényszer, útban és úton levés egy csapásra véget ér. Ekkora távlatban nem a cselekvőképes ember gondolkodik, hanem a tehetetlen. Aki – úgy képzelem – ágyon félig ülve, félig fekve fontolgatja a felállást. És listázza magának, játékos, de kegyetlen őszinteséggel, miért is kellene, avagy miért is lehetne felállnia. Mi lehetne az, ami még nem vesztette el a tehetőségét.

Másodsorban. A vonat elé. Réműletes, hogyan vetül előre a huszonegy éves ifjú költő sorsa. Aki majd vasútnál lakik, és az érezhető teljes ambivalenciájával bámulja „a szösz-sötétben”, az „örök sötétben” iramló „kivilágított nappalokat”. Aki majd csak a képzeletében áll „minden fülke-fényben”, könyököl a hálókocsi ablakában, a jövő eliramló vonatán – aki valójában alákerül, eltaposztatik. Mi-csoda hallatlanul kegyetlen, korai csábítás lehetett ez, megkockáztatom, kora gyermekkori élmény – talán épp a szintén versbe font vonatotton való utazásé. A nagyon korán horgonyként beléakadó, versek sorát képelő látomás. A beláthatatlanul sok, kezelhetetlenül terhes feladatok előli szabadulási vágy. Vagy – ahogy itt érzem – a hiábavalóság érzete alól, a feleslegesség elől való szökés útvonala. Voltaképp a két dolog ugyanaz. A vonat elé.

Fel kellene állni. Óvatosan hegyre mászni, vagy kiállni a legszélére, s kiszórni mindent. Akár önmagunkat. A völgybe rázott zsák az addig óvatosan cipelt fontostól jelent szabadulást. Akár önmagunktól. Akit egyébként jól kéne lakatni, aki egyébként a jóllakásért szegyetelen is, ha kell. Aki a hasznossal eteti a borzongatót – a maga démonait is, a szavaival, hátha jóllaknak vele. Aki vigyázna a cipőjére, hisz nincs másik, de – maga helyett, hogy lakjon jól az a démon, hogy csihadjon a borzongó kíváncsiság – sínre rakná eltaposztatni a kalapját. Persze lehet az is, hogy hetek óta beázik az a cipő, leválóban a talpa. Ezért kéne lábujjhegyen a sárban... Ez az önmagunk tanulhatna is, újfent. Leporolhatná a könyvet, bár ahhoz szembe kéne köpnie önmagát. Kuncsorognia kéne azokhoz, akik megítélték. Elleneivel kellene békülnie, akik eltanácsolták a tanári pályától – hogy legyen értelme tanulnia, hogy mintegy visszafogadja a társadalom azt, aki nem fogta be, soha nem fogta be pörös száját, permanens karriergyilkosságban veszítve el minden adódó lehetőséget.

Avagy aki ezt gondolja magáról, titkon kicsit tetszeleg is e szerepben. És valóban hosszú késsel ölné legszívesebben, akire haragszik. De persze nem teszi; megül vesztég – gyönyörűen tömör magyar kifejezése ez az ölbe ejtett, tehetetlen kézzel megejtett saját romjainkon ülésnek. A vereségben maradásnak. Nem csinál semmit, csak leírja, egyre nagyobb végletekbe zuhanva, mit tehetne – avagy érzése szerint mit kellene tennie. Merthogy ez következik: felgyújtani Budapestet.

Felgyújtani Budapestet. Az eddigiek tükrében ez a sor csak ugyanolyan tehetetlen fantázia-véglet, mint a vonat elé. Ha megéljük e szakasz sorok mögötti, sugallt állapotait, értenünk kell: az ember, aki épp leírja, mennyire képtelen bármit is tenni a maga – vagy bárki – érdekében, sem önzésbe, sem bűnbe, sem bárgyúságba, sem gyönyörködésbe nem tudja belefördíteni a tehetetlenségét, az nem indul el gyufát keresni sem. Viszont a hatalomnak – bármelyiknek – ennyi elég az újabb meghurcoláshoz, a gyanúsításhoz, a gáncsvetéshez, ha csak a mellőzés és akadályoztatás szintjén is; a nem kívánt figyelemhez elég ennyi – így, ilyen momentumokkal fogy el a levegő folyvást József Attila körül. Aki a megélhető vágyak „jó szeretője” helyett folyton az elérhetetlen „kicsi hűgát” kapná ölbe (nem zárva ki persze az igen őszintén kimondott valódi élmény hús-vér lehetőségét sem – ki tudhatja...). Aki így veszíti el folyton a megélhető, s menekülne a világ elől – de ugyan hova...

A megcselekedhető jelentőségének tökéletes elvesztése – a címben is megütő egyszerű, vesszőkkel elválasztott felsorolás bomlik itt versé sorról sorra. Nyilvánvalóan utólagos, rendkívül meggondolt, megfontolt címadással van dolgunk. Az ennyire szövegtartalmat összegző címek jellemzően utólag születnek. Mert a cím a maga teljességében kifejti már a választás kényszerét, és a jelentőségvesztését. Hiszen ha ezeket mind választhatnám, akkor a dolgoknak nincs súlya. A választásom ad nekik súlyt. Az, hogy mit cselekszem. Vagy mit cselekednék – hiszen addig nem jutok el. Az életem kötet és oldoztat, nevetet és zokogtat, megírhatja ezt a verset – de legfőképp választásra kényszerít. Az életem az én kezemben van. Enyém a döntés. Kár, hogy nem igazán tudok élni vele.

S itt kell visszatérnem a gondolathoz, hogy e vers a pályarajz szellemtörténeti értelmében minek a véglete. Ez a költemény valójában „istentelen”, abban a határeseti értelemben, ahogyan az *Istenem* és társai „istenesek”. Azt mondja: választás van. Döntések kíméletlen és szakadatlan sora. Anyag van, formálendő matéria, s ilyen formálendő matéria maga az ember is. Magyarán: sorsom kovácsa lehetnék, de lám, nem bírok el vele. A költői én az egyetlen ebben a mozdulatlan, tehetetlen mélézásban, aki „nem ül veszteg” – hanem dokumentálja. A verset író ember tehetetlen, vesztes a dolgaiban. S talán épp e dolgok, ezek a vereségek, tehetetlenségek elől érezte rejtegetni valónak az Istenét, amikor nagyon szerette.)

Istenem

Dolgaim elől rejtegetlek,
Istenem, én nagyon szeretlek.
Ha rikkancs volna mesterséged,
segítnék kiabálni néked.

Hogyha meg szántóvető lennél,
segítnék akkor is mindennél.
A lovaiddat is szeretném
és szépen, okosan vezetném.

Vagy inkább ekeszarvat fogva
szántanék én is, nyomodba,
a szikre figyelnék, hogy ottan
a vasat még mélyebbre nyomjam.

Ha csósz volnál, hogy óvd a sarjat,
én zavarnám a fele varjat.
S bármi efféle volna munkád,
velem azt soha meg nem unnád.

Ha nevetnél, én is örülnék,
vacsora után melléd ülnék,
pipámat egy kicsit elkérnéd
s én hosszan, mindent elbeszelnék.

(Nyugodt lélekkel kiindulhatunk a szövegből, ha szeretnénk megérteni, mivel viaskodott József Attila – csak alkalomadtán nem biztos, hogy elég lesz egyetlen szöveg. Mert ő is egyszerre élte az önmagát a világ kegyelmére bízó ember életét; és azt a sorsot, amelyben a kegyelem szóról a kegyelemkenyér jutott egyedül az eszébe. Hosszú és ellentmondásos utat járt az utóbbi végletig.)

Stílusbravúr és kortükör

Petőfi Sándor: *Befordúltam a konyhára...*

Befordúltam a konyhára,
Rágyujtottam a pipára...
Azaz rágyujtottam volna,
Hogyha már nem égett volna.

A pipám javában égett,
Nem is mentem én a végett!
Azért mentem, mert megláttam,
Hogy odabenn szép leány van.

Tüzet rakott eszemadta,
Lobogott is, amint rakta;
Jaj de hát még szeme párja,
Annak volt ám nagy a lángja!

Én beléptem, ő rám nézett,
Aligha meg nem ígézett!
Égő pipám kialudott,
Alvó szívem meggyúlادott.

(Egyszerű eset, első pillantásra mondhatni banális – ez a magyar nótává avanzsált vers, Petőfi Sándor egyik játékos helyzetdala. A helyzetdal ismerve, hogy a szerző egy-egy alak „helyzetébe” helyezkedve egyes szám első személyben a verse hősének nevében beszél. Bájos szerepjáték hát a helyzetdal, esetünkben a „legény” helyzetéből elmesélt első találkozás: a „szerelem első pillantásra” népi-romantikus változata. A költő 1843 nyarán vetette papírra, többször hozzányúlva a vershez – van ilyen, hogy a villámfényű kiáradás helyett (melyet Petőfi egyébként a legtöbbre becsült) lassan, pihentetések és hozzányúlások árán alakul ki a „keresetlen egyszerűség”. Úgymond a sallangok lecsipkedése árán, a felesleges tartalmi többlet eltávolításával.

Egyszerű szerkezet, egyszerű eszközök: banális-romantikus ellentétpár így, az idők távolából „a kialvó pipa – meggyulladó szív”, s a késlettetés – ahogy a szerelem versbeli megvallása az utolsó sorra marad. Ez a kis életkép mégis több önmagánál; a népi élet jellegzetes jelenete bontakozik ki a szemünk előtt – s ha végiggondoljuk a mögöttesét, a kortársak számára nyilvánvaló belehal-lásokat, bizony kiteljesül a kis szösszenet. Nagyjából kiderül, hogy az „én”, ez a „gyakori népi figura” körülbelül kicsoda, s az ismerkedés jelenlegi korszaka: a netes-telefonos „ráírások” kora megismerhet belőle egy másik, archaikusabb ismerkedést, „hogyan csináljam” metódust.

Merthogy idegen helyen invitálás nélkül akkoriban nem pofátlankodott be az ember más pitvarába, hacsak nem volt rá alapos (vagy legalábbis elnézhető) oka. Arról nem beszélve, hogy akkoriban nem lehetett csak úgy, „szia, hogy

vagy?” módra odalépni az ismeretlenhez, az idegenhez. Akármennyire viccesen hangzik, a nemesi kultúra „nem szól, míg nincs bemutatva” korlátja a paraszti kultúrának a korban ugyanúgy a része volt. Ürügy kell, valami indok, amivel a „legény” büntetlenül bejut a konyhába, a „szép leányhoz”. Hogy aztán legalább a szemek „beszélhessenek”.

Ez az ürügy a pipa. Javában ég, naná, a dohányos ember pihen: nyilván a „legény”, amint lekászálódott a szekérről az idegen udvarban, rögvest rágyújtott a többiekkel együtt, és – fontos részlet! – a más tűzéről. A gyufakor előtt járunk, tűzszerszám kerül elő, valószínűleg a „Gazduram” lajbijának zsebéből, még lehet, hogy dohány is az ő szütyőjéből került a pipába – ha nagyvonalú a gazda. A szimat (avagy a pletyka) azt súgja, „szép leány” tesz-vesz a konyhában. Tehát a „legény” eljártssa, hogy kialudt a pipája, és csak beszalad: „befordul a konyhába”, ahol ég a tűz – mert minek fárassza a „Gazduramat” megint –, ahhoz meg senkinek semmi köze, rejt-e tűzszerszámot (mert persze miért ne) a „legény” tarisznyája. Paraszat emel a pipa fölé a fogóval (színjáték a javából), szippant két mélyet – és már jogában is áll megfordulni s mélyen belenézni a „szép leány” szemébe.

Van itt persze egyéb is, hiszen az ismerkedés eme kényszeredettsége sokat elárul a „legényről”. Idegen, nem falubeli, pásztor avagy egyéb kódorgó ember, rosszabb esetben vándor béres, jobb esetben tanonc, kezdő iparos, vándor mesterlegény az istenadta. Máskülönben pendelyes koruk óta ismerték volna egymást a „szép leánnyal”, báloztak, táncoltak, mulattak volna szakmáiban évek hosszú sora óta közös társaságban. A „legény” tehát „gyüttment”, s bizony jó eséllyel a más mátkájára vet éppen szemet – ugyan miért is lenne egyedül az egész telet közösségben átünneplő paraszti környezetben akármelyik „szép leány”. S így bizony a jövődő drámáiból is beszüremlik valamicske ebbe az egyszerű dalocskába – merthogy a „szemet vetés” nem ütközik elutasításba.

Petőfiben az a mélyen igazató, hogy a dalocskáiba rendre világokat rejt. Egy azóta eltűnt élet módjait. Hétköznapi történeteiben hétköznapi csodák laknak, és mivel a fülbemászó sorokba csomagolt drámát átérezte a kortárs, neki a „történet” borzongatta a lelkét, amikor énekelte. Elgondolkodtató, hogy a mi megítélésünkben banálisán egyszerű, falvédő-varrottas értékén lekezelt romantikus giccsparádé a kortársak számára mennyire „teljes életű” – az utalásaival, az asszociációs tartalmaival együtt mennyire élet és művészet lehetett. Csak mi már nem értjük ezeket az utalásokat, ezt a mögöttest. Csonkolt látványt kapunk, nem pedig csonka látványt – nem a mű, hanem a befogadói képesség hiányos. S hogy mennyire fontos mindez? El lehet gondolkodni rajta, hogy a Petőfi és kortársai „látványi totáljához” képest sokkal közelebbi, József Attilától Radnótin át Pilinszkyig húzott költői beszédmódot, Weöres, Nagy László vagy Szabó Lőrinc modorának mögöttesét hány kortársunk is érti valójában! S hogy mennyire fontos egy-egy irány, modor megítélésénél tudnunk: akár a fogható banalitás is teljes világokat takarhat.

Mert nem lettünk okosabbak. Csak egy másik nyelvet beszélünk, ahol az ilyen félmondatok: „ráírok a facebookon”, vagy „dobok egy esemest”, magától értetődő módon találnak értő fülekre. Ez már egy másik világ. De ornamentikájában az „elmúlt” legalább annyira sokrétű és bonyolult, mint a „jelenkori”. E vers legfontosabb tanulsága nekem, hogy amikor az úgymond „primitív”

irodalmakat olvasom – akkor se felejtsem el, mennyire bonyolultan strukturált „világnézetek” lenyomata valójában a szöveg. Azt, hogy adott esetben – befogadói pozícióban – felmérhetetlen többletek maradnak rejtve előttem, mert elfelejtődött a „megőrzött produktumot” egykor tág, hímes mezőként körülölelő életmódok, világnézetek, mesék, szimbolikák összessége. Tanulságos, hogy amit értékelni próbálok, az őslénykutató által előtúrt száurusz-csontváz szintjén teljes csak, és hogy óhatatlanul a saját körülöttesem torzító szemüvegén keresztül mérem e csontok értékét-súlyát. És hogy ajándékképp, kivételes esetekben nyílik alkalom ennél többre – amikor az orromba kúszik egy költemény, egy dal, egy varázsének hallatán a múltba merült világ más illatú levegőjének telt, idegen illata is.)

Időhíd a tölgyek alatt

(Arany János öregségére gyönyörű virágzást produkált – a balladák s a *Kapcsos könyv Őszikéi* az adott koron messze túlmutató gyöngyszemek. A közőség költője végre a maga módján befelé fordul – és felméri, mit talál ott. Egyrészt meséket, melyeket nem mesélt el, modorokat, amelyekkel nem játszott, humort és kor érlelte bölcsességet – másrészt a szerepet, amellyel végre szembenéz. S ami a legszebb: vállalja azt; utólag is, előre is; ahogy a címben mondja: mindvégig. E versében ráadásul végre gátlástalanul, igazán játszik: Balassi strófáira hajazva s első erős hangú magyar nyelven író költőnk modorában dudorássza a magáét [bár hallanám, milyen nótára!], magával a stílussal is a humor idézőjelébe téve mondandóját. Így válik a vers egy hallatlan mélységű szakadékon át ívelő időhíddá; ugyanis a Balassi csaknem-strófájával és hangji paródiájával formálódó tartalom a Nyugat modern én-központú líráját előlegezi.)

Arany János: *Mindvégig*

A lantot, a lantot
Szorítsd kebeledhez
Ha jó a halál;
Ujjod valamíg azt
Pengetheti: vígaszt
Bús elme talál.

Bár a szerelem s bor
Ereidben nem forr:
Ne tedd le azért;
Hát nincs örömed, hát
Nincs bánat, amit rád
Balsors keze mért?...

(A verset szerető ember örömmel gabalyodhat egyből a többszörös utaláshálóba. Arany költészetének egyik bitang erős jellemzője az eltalált felütés – a lant az antik idők óta a költészet egyetemes jelképe, de lant [valójában inkább közeli rokona: a koboz] pengett Balassi kezében is, amikor kora nótáira ráillesztette a maga verszeteit. A nyelvi forma régies már a megírás idején is: pl.: *ujjod valamíg azt...* Balassi korát idéző fordulat; ironikus szerepjáték ez a javából, szerelemmel és borral – mind a két mámor a nagyvérű végvári vitéz inkább, semmint Aranyé; ebben az értelemben a költő ifjabb korában se. A mámorok keresését az egy szem vándorszíni kalanddal az ifjú Arany úgymond letudta – s olyasmit emleget itt hiányában, ami így soha nem is volt a költészete jellemzője. Mindvégig munka, napi feladatok foglalják az ideje javát: aljegyző, jegyző, titkár, szerkesztő – a csodái, hatalmas életműve a munkán felül született. E nézetből kemény önismereti futam ez; egyrészt ironikusan felméri: „nem az mozgattott, ami a többi”, másrészt belátja a költészete „bánatfixáltságát” –

s egyben meg is mosolyogja azt. „Eddig nem vigasztalásul verseltél, Komám?“, szól rá szinte a költő önmagára.

Az utalások további szintje a bukott szabadságharc után írt *Letészem a lantot*-ra vonatkozik – muszáj lesz ideidézni:

Letészem a lantot. Nyugodjék.
Tőlem ne várjon senki dalt.
Nem az vagyok, ki voltam egykor,
Belőlem a jobb rész kihalt.
A tűz nem melegít, nem él:
Csak, mint reves fáé, világa.
Hová lettél, hová levél
Oh lelkelem ifjúsága!

Más ég hintette rám mosolyját,
Bársony palástban járt a föld,
Madár zengett minden bokorban,
Midőn ez ajak dalra költ.
Fűszeresebb az esti szél,
Hímzettebb volt a rét virága.
Hová lettél, hová levél
Oh lelkelem ifjúsága!

Érdemes felmérni, a két vers felütésébe hogyan szüremlik a külvilág. A *Letészem...* a lélek ifjúságát, a „jobb részt” siratva kifelé int, a bukás környezetébe. Elvették a verselés, a mondani vágyás legfontosabb képzőerejét: a reményt. [Milyen érdekes: a második versszak képeivel Csokonai *A reményhez*-ét idézi szinte meg...] Az idős költő legyint erre. Remény? Ugyan. A *Mindvégig* valójában arra biztat: „fűtülj rá”. Ha nincs remény, van bánat – ironizál. Azaz: a modern líra felismerésével: mindegy, hogy kint mi van. A mondás kényszere belső parancs, amelyhez utólag gyártunk indokot. Ez, kérem, már Adyval, Babitscsal, Kosztolányival rokon attitűd. De folytassuk az olvasást...)

Hisz szép ez az élet
Fogytig, ha kiméled
Azt ami maradt;
Csak az ősz fordultán,
Leveleid hulltán
Ne kívánj nyarat.

Bár füstbe reményid, –
S egeden felényit
Sincs már fel a nap:
Ami derüs, élvezd,
Boruját meg széleszd:
Légy *te* vidorabb.

S ne hidd, hogy a lantnak
Ereje meglankadt:
Csak hangköre más;
Ezzel ha elégszel,
Még várhat elégszer
Dalban vidulás.

(Azaz: még az elhangolódott lanton is öröm lehet játszani – ha nem is másnak, legalább magadnak. Kíméletesen, öregesen: a nyarad elmúlt, a napod alkonyba fordul, de legyél vidámabb az alkonyodnál – hiszen még tart. Még élsz. Az eltisztult gyászt figyeljük. A dalolásról szóló versekben örökké feltűnő, számos helyen elsiratott barát hiányát. A veszteség elfogadása valójában erről szól: fel kell mérni, hogy egyedül maradtál. És meg kell tanulni együtt élni ezzel a magadrahagyottsággal. Figyeljük a *Letéstem a lantot* barát-siratását:

Nem így, magánosan, daloltam:
Versenyben égtek húrjaim;
Baráti szem, művészi gonddal
Függött a lantos ujjain;
Láng gyult a láng gerjelménél
S egygé fonódott minden ága.
Hová lettél, howá levél
Oh lelke ifjúsága!

Zengettük a jövő reményit,
Elsírtuk a múlt panaszát;
Dicsőség fényével öveztük
Körül a nemzetet, hazát:
Minden dalunk friss zöld levél
Gyanánt vegyült koszorujába.
Hová lettél, howá levél
Oh lelke ifjúsága!

Ah, látni véltük sirjainkon
A visszafénylő hírt-nevet:
Hazát és népet álmodánk, mely
Örökre él s megemleget.
Hittük: ha illet a babér,
Lesz aki osszon... Mind hiába!
Hová lettél, howá levél
Oh lelke ifjúsága!

A siratás, és amikor vége van. Teljes értékű és sokrétű barátság volt az övék. Petőfi biztos volt a maga „vezető kortárs honi költő” szerepében, de Arany is nagyon szívesen húzódott a kecec barát [intézkedő] háta mögé: mert biztos lehetett annak feltétlen, szigorú szeretetében. Csak olvassátok el a levelezésüket. A magának valóbb alkat soha vissza nem fizethető ajándékot kapott azzal,

hogy hittek benne – hogy egy széles körben ismert és elismert pályatárs hitte: nálánál nagyobb talentum lapít az aljegyzőség polgárisága mögött, akinek erre az egyetlen mentsége, hogy idősebb. Kor és érettség szerint bátyus, költőségben viszont öcsike. A *Mindvégig* az első verselésről szóló Arany-vers, ahol a költő mer egyedül lenni a verselés kényszerével. Legyünk kegyetlenek: a gyász „enyhítő körülményei” nélkül.)

Tárgy künn, s temagadban –
És érzem, az van,
Míg dobban a szív;
S új eszme ha pezsdül;
Ne vonakodj restül
Mikor a lant hív.

Van hallgatód? nincsen?
Te mondd, ahogy isten
Adta mondanod,
Bár puszta kopáron
– Mint tücsöké nyáron –
Vész is ki dalod.

(1877. július 24.)

(Tárgy, érzem, eszme kipipálva. Hallgatód? Nem életfontosságú. Itt láthatjuk a romantikus költői felfogás elhivatottsága és a modern költői attitűd közötti legfontosabb különbséget. Arany örökségét, amelyet a Nyugat fel is fedez magának. A Petőfivel közérthetőségbe vont, antik műveltségi pányvákat magáról lerázó költészet – ha tehette – kifelé beszélt. A néphez [az istenadtahoz], az ifjúsághoz [a forradalmi jövő-reményhez], a királyokhoz [könyörgöm, akasszuk fel...], a közhöz általában – ha pedig mégis személyhez, szerelemhez, vagy a költő verset szavaló önmagához, akkor [ritka kivételektől eltekintve] hangsúlyosan megszólítva, követelve, kötelezve. A romantika költője közösségi ember. Az idős Arany máshogyan hangsúlyoz. Igen, szólni kell, de pusztán a szólás kedvéért – mert maga a szólás, mint a tücsökgzene, belülről fakad, nem követel magának indokot. Nézzük csak a *Letésem...* lezárását:

Most... árva énekem, mi vagy te?
Elhunyt daloknak lelke tán,
Mely temetőből, mint kísértet,
Jár még föl a halál után...?
Hímzett, virágos szemfedél...?
Szó, mely kiált a pusztaságba...?
Hová lettél, hová levél
Oh lelkem ifjúsága!

Letésem a lantot. Nehéz az.
Kit érdekelne már a dal.

Ki örvend fonnyadó virágnak,
Miután a törzsök kihál:
Ha a fa élte megszakad,
Egy percig éli túl virága.
Oda vagy, érzem, oda vagy
Oh lelkem ifjusága!

(1850. márc. 19.)

...és érezzük a különbséget. Ez itt a múlt attitűdje. Petőfié. A romantikáé. Amely még nem érzi: a dal magamagáért elég. Ezzel is leszámol a *Mindvégig*.)

Mindazonáltal nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a *Letésem a lantot* két évvel a forró márciusi napok után (szinte évfordulóra) született – friss fájdalommal helyénvalóan tele. Kétségbe vonja a közösség költőjének szerepét, a (frissen megélt, dicső) múlt még fényesebbre villan benne, a veszteség elégikus pozíciójában, csak hogy annál sötétebb lehessen a kódája. Ebben a versben a megélt költőszerep halott. A megformáltságában is – hideg fejjel kidékázott, kimért hatás keresés centiz szavakat a valóságos fájdalomban (amely még – akkor még – halkan reménykedik, hogy előkerül Sándor valahonnan... az igazi „emlék-sírás a lanton” még odébb van).

A *Mindvégig* a maga szerepjátékaival, Balassira hajzásával is kócosabb – csaknem azt mondom, fiatalabb – vers. A gondolat szabad áramlását a játék feszélyezi csak – megvalósul a „te mondd, ahogyan Isten adta mondanod”; a felismerésben is: hogy a játékot, a nyelv játékait is „Isten adta”. S hogy Isten ellen való véték volna hallgatni, amíg – akár a tücsöknek – van mit mondanod. Az jutott eszembe most, hogy akár Weöres Sándor *Tücsökzenéjébe* is nyugodtan belehallhatom ezt a verset. Így lesz idők szakadékán átívelő híd – az egykor tölgyek alatt lefirkált szavakból.

Komponált ötletek jegyzéke

József Attila: *Nagyon fáj*

(Ezt a verset nem szükséges elemezni. Nem kell. Ha valahol, itt minden szó elhangzik. Bele az arcunkba. Ha csomagolja is a hatásvadászat [valójában: ha csomagolja is a kultúra], a szándékon nem változtat. Figyeljük...)

Kívül-belől
leselkedő halál elől
(mint lukba megriadt egérke)

amíg hevülsz,
az asszonyhoz úgy menekülsz,
hogy óvjon karja, öle, térde.

Nemcsak a lágy,
meleg öl csal, nemcsak a vágy,
de odaszít a muszáj is –

ezért ölel
minden, ami asszonyra lel,
mig el nem fehérül a száj is.

Kettős teher
s kettős kincs, hogy szeretni kell.
Ki szeret s párra nem találhat,

oly hontalan,
mint amilyen gyámoltalan
a szükségét végző vadállat.

Nincsen egyéb
menedékünk; a kés hegyét
bár anyádnak szegezd, te bátor!

És lásd, akadt
nő, ki érti e szavakat,
de mégis ellökött magától.

(...azaz lásd, akadt, akinek feltártam a vágyam, s egyben a „kívül-belül leselkedő” halálfélelmemet. Igaz: menekülünk is az ölelésbe. Ezért azonos szóalapú az ölelés az öléssel. Nemcsak a vágy van, de a muszáj is, az oltalomba, a méhbe való visszabújásé – kettős teher és kincs: az is „visszabújás”, hogy reprodukálnám magam –, egyetlen orvosságul a halál ellen. Túl azon, hogy tényleg csak a képeket ismételve [mondom, nem kell elemezni], két fontos apróságra már most fel-

hívhatom a figyelmet. Eszméletlenül önző és férfisovén beszédpozícióból szegzi a szavak késhegyét [az anya helyett] az olvasói mellkasnak a „bátor, szókimondó” költő. Mélységes fensőbbiséggel indít – így csak az beszél, aki [hiszen „ellökheték”] nagyon megalázkodott, a könyörgésig alázódott a vágyában – de hiába.)

Nincsen helyem
így, élők közt. Zúg a fejem,
gondom s fájdalomam kicifrázva;

mint a gyerek
kezében a csörgő csereg,
ha magára hagyottan rázza.

Mit kellene
tenni érte és ellene?
Nem szégyenlem, ha kitalálom,

hisz kitalálom
a világ így is olyat, akit
kábít a nap, rettent az álom.

A kultúra
ugy hull le rólam, mint ruha
másról a boldog szerelemben –

de az hol áll,
hogyan néz, mint dobál halál
s még egyedül kelljen szenvednem?

A csecsemő
is szenved, ha szül a nő.
Páros kint enyhíthet alázat.

De énekelem
pénzt hoz fájdalmas énekelem
s hozzám szegődik a gyalázat.

(Ezt a verset nem szükséges elemezni. Valóban gyalázatos férfipozíció, ha valaki magányosan csörgőjét rázó, elanyátlanodott csecsemőnek érzi magát. Aki-ről az előző versszakok felsőbbisége mint ruha foszlik le, hogy ott maradjon a meztelen, kitalált gyöngesség – a beteg állapot: a vágyelérés az anyai érzések felélesztésén át a szeretett Nőben. Amikor [akár bohózatig] felnagyított önmagam helyett az [akár bohózatig] összement, szánalmas, beteg önmagammal hódítanék. Ritkán vezet sikerre, és még ritkábban vezet jóra. A költő minden fronton veszített: sem a szeretőt, sem az anyát nem kapta meg.

Ráadásul ha következetesen végiggondoljuk a képeit, láthatjuk, hogy az egyedül szenvedés egy szemünk láttára összezavarodó agy gondolatmenete,

összekeverednek benne a nők: valóban feltűnik a mama is. Az első nő, aki elhagyott. Aki eladott, nevelőkhöz, cselédnek. Hiszen az anya-képek tobzódása végére odapöki a maga „szülőségének” gyalázatát is az egykori „eladott”: most ő árulja pénzért a „kölkeit”, amikor a pénzt hozó fájdalmas énekeket említi. Valójában itt az egykori kisfiú panaszojza fel: elhagyták megint. Nem véletlen, hogy először a sorsos társait „kéri”...)

Segítsetek!
Ti kisfiuk, a szemetek
pattanjon meg ott, ő ahol jár.

Ártatlanok,
csizmák alatt sikongjatok
és mondjátok neki: Nagyon fáj.

Ti hú ebek,
kerék alá kerüljetek
s ugassátok neki: Nagyon fáj.

Nők, terhetek
viselők, elvetéljetek
és sirjátok neki: Nagyon fáj.

Ép emberek,
bukjatok, összetörjetek
s motyogjátok neki: Nagyon fáj.

Ti férfiak,
egymást megtépve nő miatt,
ne hallgassátok el: Nagyon fáj.

Lovak, bikák,
kiket, hogy húzzatok igát,
herélnek, ríjjátok: Nagyon fáj.

Néma halak,
horgot kapjatok jég alatt
és tátojjatok rá: Nagyon fáj.

Elevenek,
minden, mi kintől megremeg,
égjen, hol laktok, kert, vadon táj –

s ágya körül,
üszkösen, ha elszenderül,
vakogjatok velem: Nagyon fáj.

(Ez átokmondás, a legkegyetlenebb. Persze csak annyi lenne az értelme: nagyon fáj. „Nekem”, a szerzőnek. De valójában azt mondja a nőre: légy te

leprás! Akivel érintkezel, akire nézel, aki csak egy levegőt szív veled, akinek a szél az orrába sodorja az illatod, aki a vízbe merített kezed hullámait megérzi – aki a környezetben létezik, avagy egyáltalán csak tud rólad és eleven, szenvedjen úgy, ahogyan én. Mindenkinek csak azt tudd adni, amit nekem. Csak fájdalmat tudj adni. Ne adhass örömet. Vegyen körül, mint egy burok, a körülötted létezés szenvedése! Gyenge ember kegyetlen átka – mert nem tud mást, csak szavakkal varázsolni, de azt nagyon, hát olyan világot varázsolna a nőnek, ahol nem veheti körül szemernyi öröm se. Ez hangzik itt el, az átokmondás – aminek persze csak annyi lenne az értelme: nagyon fáj. „Nekem”, a szerzőnek.)

Hallja, mig él.
Azt tagadta meg, amit ér.
Elvonta pusztá kénye végét

kívül-belől
menekülő élő elől
a legutolsó menedéket.

(Sokszor gondolom úgy, hogy ez még tán gyalázatosabb tett, mint Ady *Elbocsátó szép üzenete*. Hiszen az a kapcsolat „intellektusát” gyilkolta meg, kegyetlen, büszke, szép szavakkal – ez itt magát a nőt szeretné meggyilkoltatni a környezetével, mert [mondjuk ki] ahhoz gyáva, hogy bármit is tegyen a pusztá kezével. Fuldokló utolsó gesztusként – bármilyen is a kapcsolat, bármekkora legyen is a valódi mérete és jelentősége a költő életében: kozmikus méreteikig túlértékelve, arányérzékét vesztve, gyeplő nélkül. Ady tudatos, kimért, hideg gyalázkodásához képest ez lázas delírium. A két versben csak a megsemmisítés vágya közös, valójában a költészeti „önmegvalósítás” spektrumának két ellentétes végén laknak.

Ez a legdurvább általam ismert tárgyiasítás versben: „azt tagadta meg, amit ér”, a „legutolsó menedék” – mondjuk ki: a lukat. De már bocsánat! Ennyit ér? Legutolsó menedék? Micsoda elbaltázott jelentőségadás ez, mekkora öngó! Képzeljük el azt a nem kevéssé aberrált nőt, aki ezt bóknak érzi... és képzeljük el azt a „magunkat”, aki ezt bóknak gondolja... E tárgyiasítás által maga az alany semmisül meg. A költő. Minden átka ellenére a saját szemünk, a világ, [de legfőképp] önmaga szemében. Már abban sem vagyok biztos, elárulhatom-e – mert mennyit árul el rólam, ha elárulom –, ez a kedvenc József Attila-versem...

S még valami. Annak alátámasztására, hogy ezt a verset nem kell elemezni. Csak kézbe kell venni a *Szabad ötletek jegyzékét*. Az a szöveg az identitásában bizonytalan, mentálisan beteg szerelmes férfi kötelezően szókimondó, minimálisan szerkesztett, bizonytalan körvonalú szerelmi vallomása a Nőhöz. Ez a szöveg az identitásában bizonytalan, mentálisan beteg szerelmes férfi fájdalmában szókimondó, maximálisan szerkesztett, körvonalazott szerelmi vallomása a Nőhöz – az elutasítás után. A csodálatos tehetségű, ütött életű, önpusztító zseni egyik legszebb költeménye. Magamban így hívom: a *Komponált ötletek jegyzéke*.)

Egységnyi éh az egységre

(Nagyon kevés vers tár fel ennyit őszinte kegyetlenséggel szerelmes kiegészülésünk hiábavaló vágyáról, mint *A szomj* – írtam már egy helyütt, s ezt most sem szeretném másképp vagy szebben mondani. Nemes Nagy Ágnes ifjonti arca ez, még formálatlanabb – az „objektív líra, új tárgyiasság” jelzőivel illetett, a „klasszikus modernség” kiemelkedő teljesítményének tekintett érett költészet még nincs sehol. A *Között* varázslatos személyességgel józan költője e vers megszületésekor csak halovány ígéret. Már épp nem Babits-epigon – de a (ki-teljesülő költői pálya ívét valójában meghatározó) mester lendületelibb, fiatal éveinek illata alaposan érzik azért ezen a sokat formált szövegen; alapvetően babitsi hatás építeti a verset, mondhatni, a Nyugat szinte esszencia-szinten megvalósított konvenciói szerint.)

Nemes Nagy Ágnes: *A szomj*

Hogy mondjam el? A szó nem leli számát:
kimondhatatlan szomj gyötör utánad.
– Ha húsevő növény lehetne testem,
belémszívódnál, illatomba esten.
Enyém lehetne langyos, barna bőrod,
kényes kezed, amivel magad őrzöd,
s mely minden omló végső pillanatban
elmondja: mégis, önmagam maradtam.
Enyém karod, karom fölé hajolva,
enyém hajad villó, fekete tolla,
mely mint a szárny suhan, suhan velem,
hintázó tájon, fénylőn, végtelen.
Magamba innám olvadó husod,
mely sűrű, s édes, mint a trópusok,
és illatod borzongató varázsát,
mely mint a zsurlók, s ősvilági zsályák.
És mind magamba lenge lelkedet
(fejed fölött, mint lampion lebeg),
magamba mind, mohón, elégitetlen,
ha húsevő virág lehetne testem.
– De így? Mi van még? Nem nyugszom sosem.
Szeretsz, szeretlek. Mily reménytelen.

(Konvenciót írtam – nos, formailag és nyelviileg nem érdemes itt semmiféle forradalmat keresni. A legegyszerűbb hasonlító szerkezetek, néhány gyakran használt jelző által kiemelődő vágytárgy, érzékeltetés helyett kimondás – ám e kimondásba erő költözik, ahogy a téma kibomlik. Ott az a „kényes kéz”, a „magad őrzésének” eszköze – egy mozdulatot már látok is, ahogy a meztelen férfi (először) önkéntelenül eltakarja magát. S ez a kéz meséli el a „magamra maradást” is: szinte látom, ahogy az „omló, végső pillanat” kielégülése után

mintegy bocsánatkérően simít végig a női arcon. Két mozdulat egyetlen egyszerű szerkezetű képben. A konvencionális versi recept modern használatban – klasszikus korokat idéz.

Viszont a téma a korban, a negyvenes években nemhogy nem konvencionális, hanem még mindig szinte botrányig bátor nőtől. Merthogy igen erős – és igen erősen női – vágyat rajzol meg, s egyetlen helyen: az „illatba esés” képi megilletődésénél enyhít csak a vágy erejének valóságos kannibalizmusán. Ez a legteljesebb szexualitás, férfifélelmek (és férfidurvaság) gerjesztője, a születés egyfajta inverze, a teljes elnyelődés – amely kultúrák során nemegyszer démoni nevet is kapott.

Az egyesülés a másikat felszámoló erőszak nélkül reménytelen. Holott valójában a „mohón, elégítetlen” jelző-pár belátja, így is: húsevő virágként, édes húsokat, borzongató illatokat, lenge lelket elnyelő kéjzabálógépként is reménytelen lenne. Az egyesülésnek, az összeolvadásnak az sem lenne teljessége, csak paródiája. Másféle minőség, a belerejtett végtelennel, az elpusztítással; a nőstény sáska módra nemzőt zabáló mentalitásával telítettebb, de ugyanúgy pillanatnyi kiteljesülés. Mert ez a vágy, ez a szomj arra a kiteljesülésre vágyik, hogy a pillanat mindig tartson, ne legyen szükség kiegészítő kérdésekre, folytonos megerősítésre, bizalomra – amely e vers-tükörben valójában elviselt kiszolgáltatottság.

Értsük: ez a kannibál-képrendszer nem eseti fájdalom, hanem a legkétségbeesettebb belekiabálás a mindenségbe: nincs valódi egyesülés. Miért van belénk kódolva a vágya, ha nem kaphatjuk meg a teljességét? Ha újra meg újra próbálkozni és kudarcot vallani lők a vágy egymás felé – ha a hiány, az örökös hiány aztán ilyen beteg gondolatokat játszat velünk. Ha ennyire atavisztikus vágyakat és félelmeket ébreszt bennünk, emberekben, akiknek egyébként e kultúrában a vallása is ilyen testet és lelket szimbolikusan elfogyasztó rítuson nyugszik. Amely vallás oly ambivalensen áll az egész testiséghez, hogy a gyönyör forrását, a nő ölet inkább tekinti a poklok kapujának. Amely vallás legnagyobb tanítója megáldja ugyan a szerelmet férfi és nő közt, de maga a tanítások szerint mégis megtartóztatja magát.

Kultúránk alapjait tekintve ez a versbe fogalmazott szomj szentségtörés. Holott szerintem nincs nő, aki ne ismerné – legfeljebb eltagadja, vagy nem mer a saját tükrébe nézni sem. Lehet, hogy tévedek, de kétlem. A versnek e téma adja az erejét, és minden versfaragó férfi provokációja azóta ez a kegyetlen, önfelszaggató női őszinteség. Provokáció arra, hogy megjeljük a saját oldalunk tapasztalatához a megfelelő szavakat, hogy inverz egyesülésvágyunk sajátosságai ilyen markánsan erős, mégis szinte romantikusan egyszerű képbe formálódjanak – hogy megszülessen e költemény férfi-komplementere. Nem azért, hogy a kettő mintegy kiegészülve teremtsen irodalmi teljesség-illúziót a megélhető kudarcra helyett. Hanem azért, hogy látszódjék éhünk mindkét oldala a soha nem múló pillanatra.)

A legszükségesebb szavak horizontnyi távlata

(Egy ember, aki remekül tud hallgatni, amikor nincs megformált közlendője, aki *egypetűjű ikreknek* tartja a verset és a zenét [musicalek, operettek, operák szöveggönyvét fordítja], és *eleven mentalitás* hordozójának a haikut. A *Szükséges Minimum* keresése közben – így utólag – megvalósult szükségszerűségnek tűnik, hogy egymásba akadt az alkotó és a forma, ahogyan Fodor Ákos összefoglalja: az előtt írt haikut, mielőtt megismerte volna magát a formát – mielőtt konstataulta volna, mit csinál.

...ritka-drága, tartalmaz és eleven csend, amely a legszükségesebb szavak foglatába helyezve úgy ragyog föl, hogy képes átköltözni befogadójának szemébe-szívébe is. A haiku tehát mentalitás, legelsősorban az: csendből, figyelemből, belső békéből és némi játékoságból gyúrt hozzáállás a világhoz. Az „érvényes haikuban” benne lakik a világ. A látvány egyszerű rögzítése: az „éppen ilyen” keltsen visszhangot az olvasóban – a maga módján alakuljon az olvasóban is a világ egészének rajza a pontos meglátás körül felhőként ott lebegő tartalmakból. A haiku az ötsoros tankából alakult ki, ahol az első három, öt-hét-öt morás [szótagos] sor alkotta meg a látvány tükrét, s a két utolsó, hét-morás sor tartalmazta az alkotói reflexiót. A haiku szűkített formája voltaképp kitágított alkotói-olvasói gesztusokat követel – az „el nem hangzó” két sort az olvasó magában [akár pontos megfogalmazás nélkül, ködös érzet-felhőben] alkotja meg, a reflexiót a látványból. A haiku ezen olvasatban akár hallatlanul érdekes „középkori posztmodern” próbálkozásnak is felfogható az olvasó bekapcsolására az alkotói folyamatba. Néhány klasszikus példán át bemutatom, mire is gondolok, mielőtt Fodor Ákos versére térek.

A régi kertben
az asszony vizet loccsant
ezüst holdfénybe

Szívesen indulok ki a pusztá elolvashatóból, ami e haiku esetében azonban nemigen kivitelezhető. Vízet loccsant – és akkor mi van? A köré rajzolódó kulturális keret nélkül ez a három sor könnyen ébresztheti a „fene tudja, mit esznek ezen egyesek” teljesen jogos elképedését. Az ember egy egész kultúra verbális csúcsteljesítményeire legyinthet könnyű kézzel és könnyű szívvel – mert a sajátja nem adott az idegenhez kulcsot. Pedig a kattintásnyi távolságban várakozó információ korában könnyen elérhetők az alkotóelemek azoknak is, akik nem kívánnak egy egész életet szánni a gyökeresen más világ belső összefüggéseinek elsajátítására. Megtette más – örök hálám azoknak a művelt, elmélyült tudással vétezt embertársaimnak, akiknek munkáiból most is meríték...

Mi is történik e versben? Bontsuk ki szóról szóra. A kert a haikuban visszatérő helyszín – a verset teremtő kultúrában szimbolikus jelentésű tér, a világ egyfajta rendezettségbe csiszolt tükre. A régi kert nemcsak régi hely, ahol a régi asszony épp, ki tudja, miért, vízbe vizet önt – hanem a múlt maga. A ja-

pánkert vize is egyszerre önmaga és szimbólum – a kőkertben a gereblyézett homok is szimbolikus víz: az életbe merítkezésé. A vízbe öntött víz pedig az újjászületés-újratesztelés költői képe, megidéző gesztusa. S a haikuban a dolgok tudati tükröződésének alakképe a vízen tükröződő holdfény.

Nagyon vázlatosan, s első rétegében eseményként kezelve a leírt látványt: eszembe jutott az a halott asszony – vagy bárki asszony az életemből, aki azóta halott –, aki a szemem láttára loccsantotta a vizet a vízbe. Ez a bárki – vajon hova, milyen életbe távozott? Vagy most is itt lehet a közelemben, csak már más testben? Játszom csak, valójában, a felszínnel még mindig – amit néhány költői kifejezés mögöttes tartalmának ismeretében érteni vélek. Hiszen itt lépne be a képbe maga a megíró személye – s a megírás környezete is, amely alapvetően át- [vagy tovább] értelmező „körülmény” lehet e haiku esetében. Jellegében halál-versként – csata előtt egy szamuráj szájából, az önkéntes halál előtt megfogalmazva, húsba vágó aktualitást nyerne a léten melélzás: „ha újratesztelsz, vajon hova – egyáltalán hova távozom, hol tükröződik legközelebb az öntudatom? Szertartásosan ejtettem-e vizet – vagy áldoznak-e nekem így időt, gondolnak-e rám az itt maradók” – és így tovább. S ami a szép: maga a szertartás is lehet kép. A vízbe vizet öntő asszony lehet akár a szülő nő szimbóluma.

Miközben így értelmezve építem a képeket, még mindig gyökeresen európai módon állok e vershez. A haikuban jelen lehet a szubjektum, jelen a „te” – olykor akár az „én” is –, de nem ez a jellemző. A látvány, a természeti kép önjelentésében rám, az olvasóra vonatkozó jelentéseket azáltal hordoz, hogy a kicsi, az egyszeri mindig ráutal a nagyra, az általánosra. Miközben egy esemény vonatkozásait veszem számba, amit olvasok valójában – a látvány által e versben –, az az elmúlás és születés páratlanul tömör himnusza. A legtágabb asszociáció a leghelyesebb. Elmúlás és újjászületés körében létezünk – a vers e gondolatkör teljességére tett pár szavas utalás.

Egy összefüggésekkel jól képesített asszociációs mögöttes-körülöttes nyílik itt a szemünk láttára – így is, hogy a tévedés lehetőségét fenntartva éppen csak érintgetem. Az európai kultúrában nemigen van ilyen markáns, különálló, mindent magába építő kódrendszer, mint a japánoké. Érdekes, hiszen a kulturális hatásokat Li Taj Pótól Tarantinóig magába építő, teljes vallásokat a maga – bármilyen kánon kialakulását voltaképp kizáró – „elviselt káoszába” olvasztó, örökké ellentmondásos kultúra a kifejezésmódjában: szimbólumaiban, hasonlataiban, metaforáiban meglepően egységes, koherens közlésrendszert alakított ki – és ehhez minden modern máz ellenére a mai napig makacsul ragaszkodik. A mi kizárólagosságokra – egyetlen isten hitére vagy tagadására – épülő kultúránk ezzel szemben egy többszörös skizofrén agyára emlékeztető mém-tömeget hurcol magában, jobbára egyébként halott dolgokat – a mögöttes-körülöttes tartalom, szimbolika a korok és divatok cincálta töredékek zagyva maradványaiból áll, az új születik, a régi kopik és romlik a nyelvel. Az európai népek közül még az angolok állnak a legközelebb bohókás hagyománytiszteletükkel a japán állapothoz – lehet, hogy a sziget-mivolt segít ebben, hogy ma is szigetként gondolnak magukra –, bár mondják, hogy nyelvben ők is igen sokat veszítettek.

Persze visszafelé is működik ez a történet – a mi asszociációs tartalmaink egy része is csak lábjegyzettel válik felfoghatóvá egy japán számára. „A magyar

Ugaron” – el kell magyarázni rögvest, hogy mi az ugar [a parlagon hagyott föld], és mi a versbe csillantott másodlagos értelme – hiszen egy annyira sok száját etető pici földön luxus lett volna így pihentetni a termőterület akárhányadát is. Sajnos azt is e példával illusztrálhatom a legjobban, mit értek a saját elkopó, romló tartalmainkon. A mai fiatalnak szintén lábjegyzetelni kell, hogy mi az ugar – az általánosan használt szókincsünkéből a szó és minden egyéb tartalma kihullott... A japán közlés történelmi múltból itt maradt szimbolikus tartalmai ezzel szemben tovább élnek: hordozza őket a J-pop, a manga, az anime; beépülnek a játékiparba – s ha változnak és kopnak is, sokkal lassabban, mint akármelyik európai kultúrában.

Úghogy a következő Macuo Basó-haikut is az összefüggéseivel értik ma is:

felleg az égen
eltakarja a holdat
megpihenhetek

Először is: a hold. Az egyik legfontosabb szimbólum; megbékélést a világgal ugyanúgy jelenthet, mint szembesülést önmagunkkal [vagy akár szellemi, vagy valóságos halált]. A telihold az önmagává egészült, a világgal harmóniában álló, érett tudatosság. Jelző által kísérve téli hold volna – maga a könyörtelen önanalízis –, így, jelző nélkül őszi, tehát a szembesülés, az önmagunkkal szembenezés enyhébb foka. Ez szünetel a fellegtől – amely gyakrabban óvó takaró a haikuban, semmint komor és baljós árny a tudaton –, ahogy a hold: a „tükör” látványát eltakarja. Fordított világ: a sintóban a napnak jut istennő, a holdnak férfi isten: Tsukuyomi. Bár Basó már erős buddhista hatások által befolyásolva alkot, a „szabi” jegyében, amely az alkotó személyének „visszaszorítása” által érné el, hogy a látvány, a természeti kép valósága önmagában közölhessen [nem úgy mint az európai haiku java, amely – ha keletre néz – jobbra inkább egyfajta nyugati zen „önmegvalósítás” képzetének jegyében áll], e versben például jelen van a költő-én. Aki akkor képes csak pihenni, ha elfelejti önmagát, ha valami „eltakarja” önmaga elől – mert hiába vágyik a megbékélésre, a világgal harmóniára.

E haiku szinte minden formai kötést, ismérvet tartalmaz, s ezeket a fordítás is meglehetősen jól adja vissza. Tizenhét szótagból áll [nem kötelezően három sorba rendezve]; természeti képen alapul: a hold jelzőtlensége által van benne évszakszó [kigo], ez által meghatározott hangulatú „táj”; felépül az utolsó sor [utolsó öt szótag] tartalmi ellentéte, a hasítószó [kiredzsi], a csattanó. Basó a maga módján „klassziczálta” a haikut, formai és tartalmi tökélyre törekedve – a Darin-iskola, a természeti kép mögött húzódó gondolati háttér kibontásának legnagyobb mestereként. Mert a haikunak létezett egy játékosabb, szójátékokon, azonos hangalakú, többjelentésű szavakon alapuló iskolája is, több humorral, de olykor alig kevesebb „filozófiával”: a Teitoku-iskola.

Ismerkedjünk ezzel is kicsit, már csak azért is, mert tényleg más ízei vannak:

Szegény kisebbik
béka, ne add fel soha!
Issza majd segít...

Nos, a történelmi Japánban a kisebbik fiú csaknem felesleges és nemigen van története, a kisebbik lánynak pedig még ennyi se jut. A béka eredetileg termékenység- és gazdagságszimbólum, de később már a bűnöket és gyarlóságokat jeleníti – ahogy a haiku születésének idején is. Issza majd segít – mert Kobayasi Issza haikuköltő: versbe emel, megörökít, s ezzel értelmet ad az értelmetlen létnek. De az „Issza” egy csésze teát is jelent – készíts és igyál hát egy csésze teát, közben gondolj a teára, és csak a teára; s ha nem gondolsz az életedre teavivás közben, hanem csak telik, maguktól a helyükre kerülnek a dolgok.

Az európai haiku-alkotók között sokan bontják fel a szigorú formát így vagy úgy, eltérve valami módon a sorok és szótagok szabályzatától – időnként annyira, hogy legfeljebb valóban az alkotói mentalitás okán nevezhető a produktum úgy-ahogy haikunak. Az idegen hagyományhoz a formai ismérvek tekintetében történő ragaszkodásra is találunk viszont elegáns példákat – Fodor Ákos egyik finom meglátását például így önti versbe:)

Egy ars poetica

Nem kérdeztek meg.
E r r e válaszolgotok
élet-fogytomig.

(Az egységes, utalni képes, természeti képbe rejtett kódrendszer híján megjelenő aforisztikus megközelítés is remekül tetten érhető itt – de a hozzáállás, a klasszikus haiku-mesterekkel rokon mentalitás mindenképp. Fodor Ákos „formához állása”, s hogy valójában miképp is értelmezi a *Szükséges Minimum* követelését. A költő a forma időnkénti bontását is ennek az elvnek rendeli alá – ezt az alapvetően asszociációs környezetre építő formát előszeretettel szűkítve még tovább. A terjedelmi korlát követelését olykor szinte már az „elégészes minimum” szintjén értelmezve – hiszen az alább ismertetett verse mindössze négy szótag:)

Három negatív szó

Nincs
Semmi
Baj

(A forma önmagába bomlik: az elérhető minimum egyik legszebb példája magyarul. A három negatív szó vitán felül három és negatív – önmagában minden sor egy-egy lehangoló koppanás. Viszont nyelvünk sajátos játéka okán a belőlük formálódó kifejezés a szavak jelentésének tökéletes ellentétébe fordul: a megnyugtató, csillapító tagadó gesztusába, abba, hogy minden rendben van. Ez az első réteg nem szorul magyarázatra, ezt mindenki látja, aki olvasni tud.

De ha továbbgondoljuk a dolgot, észrevehetjük, hogyan lakik a három negatív szó együttes pozitív tartalmában, a kifejezés jelentésében egyfajta világban létező egyensúly. A jin meg a jang – az egymásba játszó pólusos tartalmak, a folyamatos egymásba forgás. Avagy a saját kultúránk színei által: az angya-

liban az ördögi? Három szóban az egész világ: hordozott lelki mágneses pó-lusaink elviselhetetlensége, megnyugtató csillapítottságban a *semmi*, a *nincs* és a *baj* a maga önálló jelentéseivel, tehát nemcsak az egyensúly a világban, hanem az azt fenyegető, folyvást szétfeszítő kettősség is? A legerősebb euró-pai szellemiség, a vagy-vagy gondolkodás lakik benne, kultúránkba ágyazott mélységeink, hiszen ha választani kell, ha dilemma van, ha van három negatív szó, amelyek együtt elhangzása azt a megkönnyebbülést hordozza, hogy épp nincsenek – az jelzi azt is, számolhatóan olykor jelen is vannak, és fájnak, a *baj*, a *nincs*, a *semmi*.

Ha továbbgondoljuk a dolgot, akkor látjuk: van a világ, és van az én. Az európai szétválasztottság: és ebben a mögöttes látványban nem lakunk szíve-sen, nem is akarunk lakni, épp megkönnyebbüléssel konstatáljuk, hogy nem kell benne lakni, mert épp „nincs semmi baj”. Éppen nincs. A rögzített pillanat, a bajtalanság állapota a rögzített látvány. Ez bomlik bennünk tovább, érezzük meg a nyelvünk sajátos tagadó formájában a kettősség messzire mutató tar-talmait. A tagadó formát magát, a tagadás lehetőségét-kényszerét – majdnem azt mondom: a lázadó anglyalt. Hiszen jöhet e három negatív szó kívülről, ha van az én, a világ, és szerencsére a világban a *másik*: ha valaki más mondja nekünk, akkor a saját szétszakított kultúránk mezején – a választás kényszeré-ben jár az értelmezés.

De ha továbbgondoljuk a dolgot, a rögzített „látvány” valójában éppen egyensúlyban van. A mögötteseiben ott a három szó önálló jelentése, de együtt épp az egyensúlyt adják ki. A kilézésben a belézés lehetőségét. Az árnyékban a beszüremelő fény lehetőségét. Azt az eltagadhatatlan ritmust, amit az ember akkor él, ha szorosan behunyt szemmel áll a napon – és a szemhéján pulzáló fényvándorlást bámulja. A sötét és világos periódusok egymásból születését. Az egymásba áramlásukat. Azt, hogy nem vaglyagosságok, hanem egymás bölcsői. Amikor ez a mondat belülről születik meg, mint egy felismerés. Amikor nem kell hozzá más, csak önmagam, hogy oszlatthassam a világ és közém tor-lódó tévhitiek ködlő felhőit – amikor kinyitva a szemem azt észlelem: valójában jól van, ami van. Nincs semmi baj. A helyemen vagyok, a helyem alattam van, azt látom, amit kell, és ott látnak, ahol kell.

Folytathatnám, de azt hiszem, épp eléggé túlbeszéltem ezt a három szót. Ám kiderül talán ebből is, mennyire nehéz – vagy akár lehetetlen – a haikut a klasszikus értelemben fordítani. Ez a három kifejezés, a tagadó forma véglete, magyarul jelenti az ellenkezőjét – a nyelvünkbe van kötve. Mint ahogy a leg-több haiku a megírás nyelvébe van kötve: az olvasói konstatálás feladatához elengedhetetlenül szükséges a látvány asszociációs kultúrájának ismerete, a megírás nyelvén akár évezredekken át formálódó nézet-, szimbólum- és kifeje-zésrendszerek ismerete – hogy ne pár soros banalitásnak, hanem a szükséges minimumba rejtett egész-világnak érezzük a haikut. Ennek ellenére persze meg kell próbálni mégis – fordítani, vagy akár újraalkotni. Tovább szaporodjék a kényszere: „gondoljuk” a világot. Mert az értelmünk ezért van.)

ALékai János Hajózási Szakközépiskolában (jelenlegi nevén: Magyar Hajózási Szakközépiskola) végeztem 1986-ban, képesített hajósként. 1989-től négy éven át az Országos Találmányi Hivatal Szabaddalmi Tárában, majd a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár különböző részlegeinél dolgoztam. Rövid ideig antikváriumban, 1999-től számos könyvesboltban és könyvraktárakban alkalmaztak. 2011-től biciklis futár, majd a Bónusz Brigád raktárosa voltam. Ironikus – pont most, hogy jön a tél, ismét hív az utca.

1993-ban Parti Nagy Lajos mutatott be a rádióban, majd a következő években verseim jelentek meg számos folyóiratban, a *Holmitól a Mozgó Világig*. 1996-tól könyvkritikákat, ismertetőket írtam, először a Magyar Napló számára, később a Bookline és az ekultura.hu felületeire. Ennek ellenére nem tartom magam sem költőnek, sem kritikusnak. A pálya széléről könnyebb kiabálni...

Több internetes blogot szerkesztek – például a *Könyvvizsgálók* blogot – melyekben shizoo álnéven publikálok. Versblogom: az *Irodalmi szabad rablás 2012*. november elseje óta naponta frissül. Foglalkoztat a slam, több klubeseményen mondtam el már a szövegeim. Lehet vitatkozni a mibenlétén, akár a létjogosultságán – de jelenleg ez az egyetlen verset rendszeresen hallgató élő közönség. Tisztelet az olvasó közönségnek!

Alényeg: a vers. Ezért próbálnám zárójeles megjegyzésekben hozzáfűzni a magamét. Nem elemzést, hiszen alig szakmai. Nem kritikát. Azt az értelmezési utat, amelyet a szöveggel bejártam. Akadhat olyan ösvénye a szövegnek, ahol nyilván eltévedek. Ahol az olvasó – ön, avagy te – másfelé indulna. De ez az értelmezés szabadsága. A lényeg: a vers. Abból indulok ki, és eljutok oda, ameddig engem enged.

Ezért nincs lerágott csont sem, szerintem, ezért nyúlok akár a már számtalanszor elemzett versekhez. Nekem jelentenek, így elindulok a jelentésük után. Nem a mások lábnyomain. Nem ismerem a szakirodalmat, abban a mélységben, ahogy egy szakmabeli nyilván – nem is mehetnék arra. De szeretném azt hinni, valakinek hasznos lehet így is – nem azzal, amit meglátok, hanem ahogyan észreveszem a szavakat. Ha vitára ingerel, már elértem a célokat. A zárójellel.

A kiadvány megjelenését a Műpártoló Egyesülete támogatta.

Napkút Kiadó Kft.
1043 Budapest, Tavasz u. 4.
Telefon: (1) 225-3474
Mobil: (70) 617-8231
E-mail: napkut@gmail.com
Honlap: www.napkut.hu

Felelős kiadó: Szondi György
Szöveggondozó: Kovács Ildikó
Tördelőszerkesztő: Szondi Bence
ISSN 1787-6877
ISBN 978 963 263 451 7